

Andrzej Madeja*

Przesłanki powojennej polityki europejskiej Konrada Adenauera. Perspektywa realistyczna

Wprowadzenie

Postać pierwszego kanclerza powojennych Niemiec Zachodnich znana jest polskiemu Czytelnikowi. Z jednej strony kojarzona jest z dość trudnymi relacjami polsko-niemieckimi do połowy lat 60. ubiegłego stulecia¹. Nie pozostaje to bez niekorzystnego wpływu na ocenę sylwetki Adenauera, postrzeganego jako „odwetowiec” i „rewizjonista” marzący o przywróceniu niemieckiego panowania na Wschodzie². Z drugiej strony współcześnie bardzo często wspomina się kanclerza w kontekście powołania powojennych struktur współpracy międzynarodowej, szczególnie zaś trzech Wspólnot Europejskich. W świetle tych wypowiedzi Konrad Adenauer jawi się prawdziwym „świętym europejskim”³, który wraz z innymi mężami stanu przedkładał ideały nad bieżące interesy polityczne. Niniejszy artykuł służyć ma odnalezieniu „punktu równowagi” między tymi dwoma skrajnymi poglądami w kontekście europejskiej polityki kanclerza.

W świetle publicznych deklaracji postawa Adenauera nie pozostawiała najmniejszych wątpliwości co do jego oficjalnego stosunku wobec idei jedności Europy. Podkreślał on, że należało być i niemieckim, i europejskim⁴. „Jestem Niemcem i Niemcem pozostanę, zawsze też jednak

* Dr **Andrzej Madeja** – Katedra Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Niemieckiego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, andrzej_madeja@op.pl.

¹ A. Madeja, *Konrad Adenauer wobec Polski i Polaków*, referat przedstawiony na forum X Zjazdu Katedr Doktryn Polityczno-Prawnych, 22–25 września 2011, Kazimierz nad Wisłą.

² H. Blatt, *Die Oder-Neiße-Grenze in den politischen Konzeptionen Konrad Adenauers 1949–1963*, w: *Związki polsko-niemieckie w kulturze i polityce*, red. W. Kaizer, UW, Warszawa 1993, s. 103–122.

³ A.S. Milward, *The European Rescue of the Nation-State*, Routledge, London 2000, s. 318.

⁴ K. Adenauer, *Erinnerungen*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1965, t. I, s. 212. „Nie ma w Niemczech idei bardziej popularnej niż europejska”. Ibidem, s. 190.

byłem Europejczykiem i tak się czułem”⁵. Dlatego też z zadowoleniem konstatował, że „myśl europejska stała się jedną z najważniejszych zasad działania w polityce zagranicznej”⁶. Pamiętajmy jednak, że Adenauer był wytrawnym politykiem⁷, czego dowiódł, piastując nieprzerwanie w okresie 1949–1963 urząd kanclerski. Uzasadnia to konieczność wyjścia w toku badań poza płaszczyznę oficjalnych deklaracji politycznych⁸. Przyjrząc należy się także konkretnym posunięciom Adenauera i motywacji kryjącej się za podjęciem określonych decyzji. Punktem odniesienia staną się tu zwłaszcza kluczowe cele polityki powojennych Niemiec i najskuteczniejsze sposoby ich realizacji.

Powojenna sytuacja Europy i mocarstwa pozaeuropejskie

Podkreślić należy, że Adenauer opierał się na wnikliwej analizie sytuacji międzynarodowej⁹. Był Europejczykiem, ale w znaczeniu osoby właściwie rozumiejącej uwarunkowania i zależności okresu powojennego, które jako jeden z pierwszych ocenił we właściwy sposób¹⁰. Bipolarny podział Europy stał się dlań faktem już latem 1944 r.¹¹ Osłabione wojną państwa europejskie były poważanie zagrożone popadnięciem w zależność („ubezwłasnowolnienie”, „zakneblowanie”) od mocarstw pozaeuropejskich¹². W takich warunkach dawne antagonizmy między państwami

⁵ K. Adenauer, *Reden 1917–1967. Eine Auswahl*, opr. H.-P. Schwarz, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1975, s. 105; K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 1, 255. Określając się mianem Europejczyka, wskazywał, że istniała także grupa „filoeuropejczyków”, do której się nie zaliczał. H.-P. Schwarz, *Adenauer. Der Staatsmann*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1986, s. 753.

⁶ K. Adenauer, *Erinnerungen*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1967, t. III, s. 14.

⁷ P.H. Merkl, *Equilibrium, Structure of Interests and Leadership: Adenauer's Survival as Chancellor*, „The American Political Science Review”, t. 56/1962, nr 3, s. 634–650.

⁸ Opracowania autorstwa bliskich współpracowników kanclerza rzadko przyjmują perspektywę realistyczną, w efekcie czego bliżej im do panegiryków. Por. A. Poppinga, *Konrad Adenauer a Europa. O motywach jego polityki europejskiej*, w: *Konrad Adenauer. Europa chrześcijańska*, red. A. Podgórski, TN KUL, Lublin 1995, s. 77–86.

⁹ H.-P. Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1986, s. 522; R. Morsey, *Der politische Aufstieg Konrad Adenauers 1945–1949*, w: *Adenauer-Studien I*, red. R. Morsey, K. Repgen, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1971, s. 22.

¹⁰ M. Overesch, *Senior West German Politicians and their Perception of the German Situation in Europe 1945–1949*, w: *Power in Europe? Great Britain, France, Italy, and Germany in a Post-war World 1945–1950*, red. J. Becker, F. Knipping, De Gruyter, Berlin–New York 1986, s. 118, 125.

¹¹ K. Adenauer, *List do H. Weitzza* (31 X 1945), w: *Adenauer. Briefe 1945–1947*, red. H.-P. Mensing, Siedler, Berlin 1983, s. 130–131.

¹² Idem, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 11; idem, *Erinnerungen...*, t. III, op.cit., s. 240; idem, *Przemówienie w Ateneo* (6 II 1967), w: idem, *Reden...*, op.cit., s. 488.

Zachodu traciły na znaczeniu¹³. Wymagało to spojrzenia na problemy z zewnątrz, nie zaś tylko z perspektywy narodowej¹⁴. W tym kontekście uparte trwanie przy schemacie narodowej niezależności uznawał Adenauer za wręcz kuriozalne. „Jeżeli narody Europy będą nadal prowadzić swą politykę w oparciu o przeszłość, Europa upadnie i stanie się jedynie historycznym wspomnieniem”¹⁵. Współpraca, jego zdaniem, „nie powinna być rozpatrywana tylko w wąskich aspektach wewnątrz europejskich, lecz musi być traktowana z punktu działalności światowej, tak ekonomicznej, jak i politycznej”¹⁶. Dobrą ilustracją rozumowania kanclerza jest jego wypowiedź opisująca fiasko anglo-francuskiej interwencji w Egipcie w 1956 r.: „Gdybyśmy już wówczas mieli europejską unię polityczną, to dzięki naszej gospodarczej potędze i wpływom militarnym byłibyśmy w stanie uzyskać od Nasera zadowolający wszystkich układ w sprawie Kanału Sueskiego”¹⁷.

Źródło realnego zagrożenia ulokował Adenauer na Wschodzie, który zwykł redukować do ZSRR, a wręcz do Armii Czerwonej¹⁸. Miał przy tym skłonność do ideologizacji wroga¹⁹. Komunizm był porządkiem sprzecznym z naturą²⁰, a ZSRR, zasadzając się na azjatyckiej teorii panowania, zagrażał zasadom, na których opierał się świat Zachodu²¹. Konfrontacja między Wschodem a Zachodem nie była więc konfliktem o podłożu narodowym, lecz ideologicznym. Z tego względu dostępne tradycyjne środki narodowe nie stanowiły adekwatnego narzędzia działania w nowych warunkach. Radziecki kolos stał się także uzasadnieniem wysiłków podejmowanych w imię ustanowienia współpracy między państwami Zachodu, co zaowocowało ścisłym doktrynalnym powiązaniem koncepcji integracji z bezkompromisowym antykomunizmem²².

Drugim następstwem założenia o groźbie czyhającej na Wschodzie było uznanie Zachodu za naturalnego sojusznika Niemiec. Dostrzec tu można

¹³ Idem, *List do H. Weitz...*, op.cit., s. 139–141.

¹⁴ Idem, *II Parteitag CDU* (28 VIII 1948), w: idem, *Reden...*, op.cit., s. 127.

¹⁵ „The New York Times”, 19.11.1956.

¹⁶ Wypowiedź z 25.09.1956 r., „Bulletin”, 26.09.1956, nr 181, s. 1728.

¹⁷ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. III, op.cit., s. 219.

¹⁸ Idem, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 95; H.-P. Schwarz, *Das außenpolitische Konzept Konrad Adenauers*, w: *Adenauer-Studien I...*, op.cit., s. 92.

¹⁹ W. Bokajło, *Koncepcja Europy Konrada Adenauera i jej realizacja w praktyce politycznej w latach 1945–1954*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995, s. 105.

²⁰ W. Kozub-Ciembroniewicz, *Konrad Adenauer. Personalizm i tradycjonalizm*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000, s. 49.

²¹ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. III, op.cit., s. 18; idem, *Reden...*, op.cit., s. 126.

²² Dotyczyło to nie tylko ZSRR i *Ostbloku*, ale także ideologii komunistycznej szerzącej się w państwach Zachodu. H.-J. Küsters, *Konrad Adenauer – polityka integracyjna i antykomunizm*, w: *Konrad Adenauer. Europa chrześcijańska...*, op.cit., s. 91, 101.

przeniesienie na kierunek wschodni niemieckiego kompleksu „wiecznej wrogości” (*Erbfeindschaft*), dotychczas zorientowanego na zachód od Renu²³. Adenauer wskazywał najpierw na ZSRR jako na źródło zagrożenia, oddalając tym obawy przed nowym niebezpieczeństwem niemieckim. Potem podkreślał doniosłą rolę RFN jako partnera antykomunistycznej koalicji²⁴. Konieczność ustanowienia ścisłych więzi między Zachodem a Niemcami była równoznaczna z odrzuceniem, a wręcz potępieniem przez Adenauera wszelkich planów neutralizacji jego kraju. Na poparcie tej tezy przedstawiał argumenty zarówno partykularne, jak i ogólnoeuropejskie. Niemcy zneutralizowane byłyby nie tylko pełni uprzedmiotowione i niesamodzielne, ale także bezbronne i otwarte na penetrację zabójczej ideologii komunistycznej. W końcu padłyby ofiarą radzieckiej agresji, co niechybnie oznaczałoby upadek całej Europy²⁵. Tym samym Niemcy urastały do *antemuralium* Zachodu, stając się „środkiem tamy przeciw komunizmowi”²⁶. Z tego względu kanclerz torpedował wszystkie formy współpracy między czterema mocarstwami. Szczególnie odnosiło się to do pomysłu podpisania przez nie wspólnego pokoju z Niemcami. Jego zdaniem taka „poczdamska” współpraca dawnych aliantów mogłaby zaowocować decyzją na temat losu przyszłych Niemiec o tragicznych skutkach dla tych ostatnich²⁷.

Jak pisał Adenauer, z perspektywy samych Niemców była to polityka „najmniejszego ryzyka”, a zarazem „czystego instynktu samozachowawczego”²⁸: „Nie chcieliśmy zostać zmiążdżeni”²⁹. Równocześnie jedność Europy stawała się „magiczną formułą”³⁰: „W federacji leży zbawienie Niemiec i Europy”³¹; „Stany Zjednoczone Europy są najlepszą, najpewniejszą i najtrwalszą ochroną dla Zachodnich Niemiec”³². Dla kanclerza problematyka europejska była więc określoną całością, w której zawierał się problem

²³ G. von Uexküll, *Adenauer*, tł. A. Marcinek, Median, Lublin 1995, s. 59, 69.

²⁴ J. Sułek, *Geneza RFN*, Instytut Zachodni, Poznań 1977, s. 63.

²⁵ *Adenauer. Teegesprache 1950–1954*, red. H.J. Küsters, Siedler, Berlin 1984, s. 476–477. Adenauer był zdania, że kontrola Niemiec stanowiła klucz do kontroli całego kontynentu.

²⁶ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 375; idem, *Erinnerungen...*, t. III, op.cit., s. 467; „Life”, 10.05.1954. E. Dylawski, *Polityka wschodnia CDU/CSU (1945–1969)*, MON, Warszawa 1969, s. 6–7, 12–13, 17.

²⁷ J. Dülffer, „No more Potsdam!” *Konrad Adenauer’s Nightmare and the Basis of his International Orientation*, „German Politics and Society”, t. 25, nr 2/2007, s. 28.

²⁸ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 555.

²⁹ Ibidem, s. 96; *Teegesprache 1955–1958...*, op.cit., s. 317–318.

³⁰ P. Weymar, *Konrad Adenauer*, Kindler, München 1955, s. 411.

³¹ w: *Adenauer. Briefe 1949–1951*, red. H.-P. Mensing, Siedler, Berlin 1985, s. 562.

³² K. Adenauer, *Reden...*, op.cit., s. 105.

Niemiec, alternatywą dla niej była zaś zagłada³³. W ten sposób nastąpiło odcięcie od klasycznej środkowoeuropejskiej polityki balansowania (*Schaukelpolitik*) Bismarcka i Stressemanna³⁴ oraz od ekspansjonistycznej tradycji wilhelmińskiej na rzecz sojuszu z Zachodem³⁵. Określiło to charakter państwowości NRF i wyznaczyło na dekady kierunek jego rozwoju³⁶. Była to prawdziwa „rewolucja” w tradycji niemieckiej polityki zagranicznej³⁷, którą wyrażało niepozostawiające cienia wątpliwości hasło *Fest an den Westen*.³⁸

Antykomunizm i okcydentalizm Adenauera mogłyby sugerować, że za naturalnego sojusznika uznawał on Stany Zjednoczone. W istocie jednak postawa kanclerza wobec Ameryki była ambiwalentna³⁹. Z jednej strony darzył ją szczególną estymą⁴⁰. Wiedział ponadto, że w powojennych okolicznościach nie sposób osiągnąć celów politycznych i militarnych bez poparcia czy choćby zgody Waszyngtonu, który stanowił bez wątpienia gwarant ochrony wolnego świata przed komunizmem⁴¹. Jak sam stwierdził: „Integracja była konieczna przede wszystkim dlatego, że było to punkt wyjścia europejskiej polityki USA i dlatego, że pomoc USA była nam absolutnie niezbędna”⁴². Po 1956 r. dostrzec można rosnące rozczarowanie

³³ Idem, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 533.

³⁴ H. von Herwarth, *Od Adenauera do Brandt. Wspomnienia*, Bellona-Rytm, Warszawa 1995, s. 171.

³⁵ H.-P. Schwarz, *Der Politik der Westbindung oder Staatsräson der Bundesrepublik*, „Zeitschrift für Politik“, nr 4/1975, s. 307–337; K. Schwabe, *L'Allemagne, Adenauer et l'option de l'intégration à l'Ouest*, w: *Le Plan Schuman dans l'Histoire*, red. A. Wilkens, Bruyant, Bruxelles 2004, s. 81–106.

³⁶ J. Sufek, op.cit., s. 70, 394.

³⁷ Ch. Hacke, *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, Ullsten, Berlin 1997, s. 49.

³⁸ *Adenauer. Teegespräche 1955–1958*, red. H.J. Küsters, Siedler, Berlin 1986, s. 317–318.

³⁹ Szeroko o tym problemie: F.A. Mayer, *Adenauer und Amerika*, w: *Adenauer und die USA*, red. K. Schwabe, Bouvier, Bonn 1994, s. 181–220; K. Larres, *Eisenhower, Dulles und Adenauer: Bündnis des Vertrauens oder Allianz des Misstrauens? (1953–1961)*, w: *Deutschland und die USA im 20. Jahrhundert. Geschichte der politischen Beziehungen*, red. K. Larres, T. Oppelland, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1997, s. 119–151.

⁴⁰ To „najpotężniejszy naród na ziemi, naród o silnym zmyśle wolności. [...] Amerykanie są najlepszymi Europejczykami”. K. Adenauer, *Reden...*, op.cit., s. 298.

⁴¹ Idem, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 326, 563; H.-P. Schwarz, *Das außenpolitische...*, op.cit., s. 103. Adenauera łączyły doskonałe, wręcz przyjacielskie stosunki z ówczesnym amerykańskim sekretarzem stanu J.F. Dullesem. H.J. Grabbe, *Konrad Adenauer, John Foster Dulles, and West German-American Relations*, w: *John Foster Dulles and the Diplomacy of the Cold War*, red. R. Immerman, Princeton University Press, Princeton 1990, s. 109–122; R. Oberdorfer, *John Foster Dulles und Konrad Adenauer*, w: *Konrad Adenauer und seine Zeit. Politik und Persönlichkeit des ersten Bundeskanzlers*, red. D. Blumenwitz, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1976, s. 229–248.

⁴² K. Adenauer, *List do L. Erharda (IV 1956)*, w: *Adenauer. Briefe 1955–1957*, red. H.-P. Mensing, Siedler, Berlin 1998, s. 189.

postawą Stanów Zjednoczonych w związku z wydarzeniami kryzysu sueckiego i „praskiej wiosny”⁴³. Stąd, pomimo oficjalnych oświadczeń co do roli Stanów Zjednoczonych i ich relacji z państwami Europy, prezentowane od drugiej połowy lat 50. poglądy pozwalają zakwalifikować Adenauera do grona umiarkowanych zwolenników idei „Europy Trzeciej Siły”, czyli struktury współpracującej z Ameryką, ale formalnie i faktycznie od niej niezależnej. Korespondowało to z dokonanym zbliżeniem wobec Francji, od zawsze kontestującej politykę Waszyngtonu.

Niemcy w powojennej Europie

Adenauer uznał całkowity powojenny upadek Niemiec (*Zusammenbruch*)⁴⁴. Po zakończeniu wojny stwierdził: „Cóż możemy zrobić? Jesteśmy przedmiotem. [...] Jesteśmy bezsilni”⁴⁵. Ale zarazem rok 1945 stanowił dlań początek nowej epoki: *Stunde Null* bądź *Nullpunkt*. Niósł więc w sobie pewną dozę nadziei na przyszłość. Dlatego zasadnicze cele po klęsce objęły: wyjście z powojennej izolacji, walkę o równouprawnienie, odzyskanie suwerenności i statusu pełnoprawnego członka wspólnoty międzynarodowej oraz uchronienie się przed neutralizacją, stratami materialnymi i terytorialnymi.

Zaznaczyć należy, że w przekonaniu Adenauera proces „odzyskiwania suwerenności” przez powojenne Niemcy nie miał w żadnym razie prowadzić do uzyskania przez nie klasycznej, pełnej suwerenności. Wypowiedzi kanclerza pozwalają przyjąć, że przez „pełną suwerenność” rozumiał on nieograniczoną (prawnie ani etycznie) władzę państwa. Wynikała ona z istoty samego państwa, stanowiąc narzędzie realizacji jego interesów. Była funkcją faktycznego potencjału, w szczególności politycznego, ekonomicznego i militarne. Tym samym Adenauer podzielał powszechny ówczesnie pogląd, wyrosły na niwie teorii i praktyki XIX i I poł. XX w.,

⁴³ Stany Zjednoczone nie umiały postrzegać Europy inaczej niż jako przedmiot swej polityki. K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. III, op.cit., s. 187. „Zachód nie jest już tym samym Zachodem”; „Amerykanie gotowi są porozumieć się za naszymi plecami z Rosją”. Cyt. za: *Adenauer-Studien III: Untersuchungen und Dokumente zur Ostpolitik und Biographie*, red. R. Morsey, K. Repgen, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1974, s. 70, 168.

⁴⁴ Adenauer pisał wprost o „unicestwieniu i rozwiązaniu państwa”. K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 45. Tezy poglądu realistycznego, w który wpisywał się punkt widzenia Adenauera, podzielał i przedstawił: J. Skibiński, *Krytyka państwowoprawnej podmiotowości „Niemiec” w latach 1945–1949*, w: *Status prawny Niemiec w latach 1945–1949*, red. J. Barcz, Tłumacz-Tekst, Warszawa 1986, s. 87–104.

⁴⁵ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 543; H.-P. Schwarz, *Vom Reich zur Bundesrepublik*, Luchterhand, Neuwied–Berlin 1966, s. 472–473. Z perspektywy lat uznać musimy, że kanclerz wyjątkowo trafnie ocenił powojenne położenie Niemiec w relacji do mocarstw. L. Pastusiak, *Wielkie mocarstwa wobec podziału i zjednoczenia Niemiec*, Śląsk, Katowice 1983, s. 62.

utożsamiający suwerenność z realną władzą państwa, czyli samowładnością i całościowością. Model ten pojawił się za sprawą zerwania wszelkich konceptualnych powiązań między państwem i jego władzą a ideą porządku, w szczególności prawnomiędzynarodowego⁴⁶. Dodać należy, że przyjęciu takiego rozumienia nie towarzyszyła jego pozytywna ocena. Adenauer wskazywał tak na płynące zeń zagrożenia (m.in. totalitaryzm i militarizm), jak i jego nieadekwatność do wyzwań współczesności (m.in. nieskuteczność działań pojedynczych państw). Reprezentował pogląd zbieżny z innymi powojennymi politykami chadeckimi⁴⁷.

Przyjąć można, że preferowany przez Adenauera model suwerenności⁴⁸ był *a priori* ograniczony i to w dwojnasób: materialnie (aksjologicznie) oraz formalnie, przy czym płaszczyzny ograniczenia uzupełniały się wzajemnie. Z jednej strony polegało to na podporządkowaniu państwa zespołowi wartości autotelicznych, stanowiących rdzeń kultury Zachodu. Chodziło tu przede wszystkim o niezbywalną godność, wolność i uprawnień jednostki oraz wynikające z nich zasady równości, sprawiedliwości i solidarności⁴⁹. W istotny sposób ograniczało to zakres dopuszczalnych działań państwa na forum wewnętrznym i międzynarodowym, stając się jednocześnie kryterium ich oceny. Z drugiej strony oznaczało to uznanie prymatu prawa służącego realizacji wspomnianych wartości. W sposób szczególny odnosiło się to do płaszczyzny międzynarodowej, gdzie prawo miało być współkreowane przez współpracujące ze sobą państwa. Akcentowany był tu legalizm, a zarazem równość i partnerstwo państw⁵⁰. Adenauer podkreślał ponadto znaczenie zasady integralności terytorialnej i niezależności politycznej⁵¹. Można więc przyjąć, iż w aspekcie zewnętrznym kanclerz w pełni zaakceptował i przejął koncepcję „suwerennej równości” wyrażonej w art. 2.1 Karty Narodów Zjednoczonych⁵². Su-

⁴⁶ We współczesnym dyskursie model taki określa się mianem suwerenności „nacjonalistyczno-imperialnej”. Szerzej: A. Anghie, *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 100–107; H. Shinoda, *Re-examining Sovereignty: From Classical Theory to the Global Age*, Palgrave Macmillan, New York 2000, s. 45–62.

⁴⁷ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 533–534.

⁴⁸ Drobiazgowa rekonstrukcja poglądu na preferowany przez Adenauera model suwerenności dokonana została w pracy: A. Madeja, *Założenia prawno-naturalne jako determinanty poglądu „ojców założycieli” na suwerenność państwa*, w: *Nam hoc natura aequum est... Księga Jubileuszowa ku czci Profesora Janusza Justynskiego*, red. A. Madeja, TNOiK, Toruń 2012, s. 242–248.

⁴⁹ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 96, 215; idem, *Reden...*, op.cit., s. 260.

⁵⁰ Idem, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 40–42, 233, 245, 388–390, 403–404.

⁵¹ Idem, *Erinnerungen...*, t. III, op.cit., s. 463.

⁵² Dz.U. z 1947 r. nr 23, poz. 90. To model suwerenności poddanej deabsolutyzacji, oznaczającej swobodę, lecz nie samowolę. Szerzej: R.A. Klein, *Sovereign Equality Among*

werenność w takiej postaci określał jako „poszerzoną autonomię, wolność i odpowiedzialność”⁵³. Taki model suwerenności umożliwia przy tym pogodzenie dwóch celów: samodzielności Niemiec i ustanowienia trwałej współpracy w Europie⁵⁴.

Oficjalnie powojenne cele niemieckie wyrażała triada: *Freiheit – Friede – Einheit*⁵⁵, chociaż w istocie główny cel polityczny (*Freiheit*) miał zostać osiągnięty nawet kosztem jedności Niemiec⁵⁶. Ponadto wydaje się, że Adenauer „nigdy nie podporządkował tych interesów abstrakcyjnej doktrynie europejskiej”⁵⁷. Był w pełni świadom, że stanie się to możliwe wyłącznie w sojuszu z dawnymi wrogami i przy walnej pomocy z ich strony. Inne rozwiązanie było niemożliwe albo niebezpieczne⁵⁸. Wiedział, że Zachód będzie szukał porozumienia z Niemcami i zacznie traktować je wyrozumiale. Dawni wrogowie byli na siebie skazani, gdyż niemiecki potencjał ekonomiczny, zwłaszcza zaś przemysłowy, był zbyt cenny, by go nie wykorzystać⁵⁹. Dostrzegł zbieżność interesów i cierpliwie kroczył drogą tego, co było możliwe⁶⁰. „W opinii Adenauera droga do odzyskania suwerenności była zarówno prosta, jak i wąska; każde z niej zboczenie

States: The History of an Idea, University of Toronto Press, Toronto 1974; R. Kwiecień, *Suwerenność państwa. Rekonstrukcja i znaczenie idei w prawie międzynarodowym*, Zakamycze, Kraków 2004; D. Ninčić, *The Problem of Sovereignty in Charter and in the Practice of United Nations*, Nijhoff, Leyden 1970.

⁵³ *Deutsche Parlamentsdebatten, 1949–1970*, t. III, Fischer Verlag, Frankfurt 1971, s. 153–154.

⁵⁴ Szerzej na ten temat: A. Madeja, *Suwerenność państwa w koncepcji integracyjnej Konrada Adenauera*, „Przegląd Sejmowy”, nr 4/2014, s. 224–242.

⁵⁵ „Die Welt”, 30.09.1946; K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. III, op.cit., s. 23.

⁵⁶ Wprost Adenauer wyraził to tylko raz: 2.01.1955 r., w notatce dostarczonej sekretarzowi stanu w *Foreign Office* sir Ivone Kirkpatrickowi przez niemieckiego ambasadora w Londynie H. von Herwartha, o czym donosi ten ostatni. H. von Herwarth, op.cit., s. 294. *Notatka sir Kirkpatrica*, w: *Adenauer und die deutsche Frage*, red. J. Foschepoth, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1988, s. 55–56. Szerzej: J. Foschepoth, *Westintegration statt Wiedervereinigung: Adenauers Deutschlandpolitik 1949–1955*, w: *Adenauer und die deutsche Frage...*, op.cit., s. 29–60; H.-P. Schwarz, *Adenauers Wiedervereinigungspolitik, zwischen nationalen Wahlen und realpolitischen Zwang*, „Die Politische Meinung”, nr 11–12/1975, s. 33–54; W. Korzycki, *Zjednoczenie Niemiec w polityce Adenauera*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 4/1987, s. 73–88.

⁵⁷ J. Dutkiewicz, „Karta europejska” w politycznej grze Adenauera, „Przegląd Stosunków Międzynarodowych”, nr 3–4/1974, s. 57.

⁵⁸ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 39, 211, 249, 472; idem, *Reden...*, op.cit., s. 297; *Briefe 1945–1947...*, op.cit., s. 191.

⁵⁹ Idem, *II Parteitag CDU...*, op.cit., s. 128; idem, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 245–246; idem, *Erinnerungen*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1966, t. II, s. 20–21, 383.

⁶⁰ H.-J. Küsters, *West Germany's Foreign Policy in Western Europe 1949–1958: The Art of the Possible*, w: *Western Europe and Germany. The Beginning of European Integration 1945–1960*, red. C. Wurm, Berg Publishers, Oxford 1995, s. 55–86.

oznaczałoby utratę zaufania Aliantów”⁶¹. Nie rezygnował ze wszystkich interesów narodowych, ale jedynie z tych, których realizacja nie była możliwa, względnie niosła negatywne implikacje dla NRF i jej partnerów, naruszając przy tym zespół wartości uznawanych oficjalnie za nadrzędne. Tym samym uznać należy, że tezy o harmonijnej jedności interesów Zachodu i Niemiec stały się najpełniejszym wyrazem niemieckiego interesu narodowego, a zarazem najskuteczniejszym narzędziem jego realizacji⁶². Materialną ku temu przesłanką było odzyskanie przez Niemcy i Niemców wiarygodności (*Vertrauenskapital*), które zachodzić miało na dwóch płaszczyznach: wewnętrznej i zewnętrznej.

Polityka wewnątrzniemiecka

W stosunkach wewnętrznych Adenauer nie ufał swym współziomkom⁶³. Był zdania, że „Niemiec skłonny jest do ekstremizmu”⁶⁴. Bał się niemieckiego nacjonalizmu i nawyku posłuszeństwa. Twierdził, że Niemcy byli „jednym z najmniej chrześcijańskich narodów Europy”⁶⁵, stanowiąc punkt oparcia dla wszechwładnego państwa. Generowali w ten sposób zagrożenie zarówno dla samych siebie, jaki i dla państw ościennych. Te ostatnie, postrzegając Niemcy jako potencjalne źródło problemów, z oczywistych względów prowadziły wobec nich politykę rewanżu i wrogości. W rezultacie niemiecki *Volksgeist* oraz *Sonderweg* stanowiły poważny problem dla całej Europy, nie wyłączając samych Niemców. Jedynym sposobem na jego rozwiązanie było sięgnięcie do przyczyn, czyli przeprowadzenie „pacyfikacji” i „redukcji” Niemców, co stanowić miało pierwsze stadium odbudowy państwa⁶⁶.

Podnosi się czasem, że Adenauer sprzeciwiał się odbudowie państwa niemieckiego. Nie jest to prawda. Intencjonalnie oddalał dzień powołania

⁶¹ H. Osterheld, T. Prittie, F. Seydoux, *Konrad Adenauer*, Bonn Aktuell, Bonn 1983, s. 29.

⁶² Adenauer podkreślał przy tym pełną komplementarność zjednoczenia Niemiec i Europy. K. Adenauer, *German Reunification and the Future of Europe*, „International Law Journal”, t. 9, nr 3/1954, s. 173–176.

⁶³ „Nie wiem, co stanie się z Niemcami, kiedy już mnie nie będzie. [...] Kiedy mnie zabraknie, będzie za późno. Mój boże, nie wiem, co uczynią moi następcy”. To słowa Adenauera skierowane do ministrów spraw zagranicznych Belgii i Luksemburga 28.09.1954 r., zasłyszane przypadkowo przez G. Buceriusa, podówczas korespondenta „Der Spiegel”. Cyt. za: G. Bucerius, *Adenauer, Preussen und der Kreml*, „Die Welt”, 28.03.1986.

⁶⁴ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 490.

⁶⁵ Wypowiedź z 1947 r., cyt. za: K. Kellen, *Adenauer at 90*, „Foreign Affairs”, t. 44, nr 2/1965, s. 286.

⁶⁶ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 198.

nowych Niemiec, wierząc, że z każdym miesiącem pod aliancką okupacją (określaną jako „pałaca konieczność”⁶⁷) osłabieniu ulegną wciąż silne negatywne emocje żywione przez Europejczyków wobec Niemców⁶⁸, którzy równolegle przechodzili program „formowania”. W rezultacie z upływem czasu wzmocnieniu uległaby jego pozycja przetargowa wobec Zachodu, a projektowane państwo oparłoby się na w pełni „nawróconych” Niemcach. Z tych przyczyn rok 1949 uznawał za przedwczesny dla proklamowania NRF⁶⁹.

Postulowanej przez Adenauera „reedukacji” służyć miało oparcie ustroju nowego państwa niemieckiego na zasadach demokracji i konstytucjonalizmu. Ale jednocześnie pustka po eliminacji nazizmu wymagała nowej doktryny stanowiącej zaprzeczenie ekskluzywnego nacjonalizmu i służącej przekształceniu Niemców w konstruktywny element w rozwoju kontynentu⁷⁰. Jak wprost wyraził to sam kanclerz: „Musimy dać ludziom ideologię, a tą może być tylko idea Europy”⁷¹. Dodajmy, że społeczeństwo niemieckie chętnie i szybko przyjęło nową treść ideologiczną, stając się nie tylko jej nośnikiem, lecz także niekwestionowanym aktywnym propagatorem. W jej ramach skutecznie dokonało się także pogodzenie idei państwa z ideą jedności Europy. Była to więc raczej wizja konfederacyjna, służąca realizacji hasła „Europy Trzeciej Siły”⁷². Postulaty Adenauera wpisywały się więc jedynie w istniejący „stan ducha”, wychodzą naprzeciw społecznym oczekiwaniom. Z drugiej strony uznać by można, że sam Adenauer był przykładem powszechnej podówczas w Niemczech postawy.

Relacje zewnętrzne nowych Niemiec i współpraca międzynarodowa

Odzyskiwanie wiarygodności i odbudowa reputacji zachodzić musiały także na polu stosunków zagranicznych⁷³. Oznaczało to wyrzeczenie się ekspansjonizmu, wrogości i polityki prestiżu, lojalną współpracę oraz go-

⁶⁷ „Kölnisches Kurier“, 13.07.1945.

⁶⁸ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 217.

⁶⁹ Idem, *Przemówienie w Komisji Strefowej* (Lippstadt, 17 XII 1946), w: *Konrad Adenauer und die CDU der britischen Besatzungszone 1946–1949*, red. H. Pütz, Eichholz-Verlag, Bonn 1975, s. 262.

⁷⁰ W. Markiewicz, *Spółczesność i socjologia w Niemieckiej Republice Federalnej*, Wyd. Poznańskie, Poznań 1966, s. 235–236, 285; A.S. Milward, op.cit., s. 329–330.

⁷¹ Cyt. za: H.-P. Schwarz, *Adenauer: Der Aufstieg...*, op.cit., s. 856–857.

⁷² W. Loth, *German Conceptions of Europe during the Escalation of East-West Conflict, 1945–1949*, w: *Power in Europe?...*, op.cit., s. 517–518; E. McInnis, *Adenauer's Germany*, „International Law Journal”, t. 9, nr 1/1954, s. 4.

⁷³ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 96–97.

towość do kompromisu, a wręcz ustępstw⁷⁴. Było więc niczym innym, jak praktyczną realizacją decyzji o porzuceniu idei *Machtstaat* i pełnej suwerenności. Każda współpraca wymagała jednak istnienia koniecznych ku temu warunków. Dlatego powojenna słabość pokonanych Niemiec stawała się ich atutem. Podkreślmy, że kanclerzowi chodziło o słabość umiarkowaną, względną i tymczasową⁷⁵. Z drugiej strony, ze względu na zaszczoły historyczne oraz ówczesną postawę Francji zgłaszającej największe roszczenia, kluczowy stał się problem pojednania francusko-niemieckiego⁷⁶, dzięki któremu stosunki między państwami leżącymi po obu stronach Renu przejść miały od „wiecznej wrogości” (*Erbfeindschaft*) do „wiecznej przyjaźni” (*Erbfreundschaft*)⁷⁷. „Od prawdziwego i trwałego porozumienia Niemiec i Francji zależy cała przyszłość Europy”⁷⁸. „Francja i Niemcy są sąsiadami na zawsze. [...] Los Niemiec powinien być losem Francji”⁷⁹. Inną, nie mniej ważną motywacją kryjącą się za szukaniem porozumienia z Francją, były obawy o możliwości wykrystalizowania się jakże niebezpiecznej dla Niemiec współpracy francusko-radzieckiej⁸⁰. Dowodem na ostateczny wybór „francuskiej opcji” było zawarcie 22 stycznia 1963 r. Układu Elizejskiego⁸¹.

Adenauer obrał strategię „zaufania przez samoograniczenie”⁸², czyli współpracy w formie ponadnarodowej, która ostatecznie przybrała kształt Wspólnot Europejskich. Kanclerz nigdy precyzyjnie nie zdefiniował poję-

⁷⁴ J. Miecznikowska, *Chadecja niemiecka wobec integracji europejskiej w latach 1949–1998*, Elipsa, Warszawa 1997, s. 17–18.

⁷⁵ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 245.

⁷⁶ Idem, *Bündnis zwischen Frankreich und Deutschland*, „Kieler Nachrichten“, 21.09.1946; idem, *List do H. Beitz* (VIII 1947), w: *Briefe 1947–1949...*, op.cit., s. 292; idem, *List do R. Schumana* (4 XI 1948), w: ibidem, s. 337–339; „Die Zeit”, 3.11.1949; idem, *List do R. Schumana* (19 IV 1951), H. Beyer, *Robert Schuman. L'Europe par la reconciliation franco-allemande*, Centre de recherches européennes, Lausanne 1986, s. 115–116; idem, *Oświadczenie ws. Układu Elizejskiego* (20 I 1963), w: *Die Demokratie ist für uns eine Weltanschauung, Reden und Gespräche 1946–1967*, red. F. von Becker, Böhlau, Köln 1998, s. 197–199; idem, *Przemówienie w Bad Godesberg* (24 V 1963) w: idem, *Reden...*, op.cit., s. 445–447.

⁷⁷ Idem, Wywiad w „Die Zeit”, 3.11.1949; idem, *List do Schumana* (19 IV 1951)..., op.cit., s. 115–116. Szeroko na ten temat: H.-P. Schwarz, P. Falkenburger, *Erbfreundschaft. Adenauer und Frankreich*, Bouvier, Bonn–Berlin 1992.

⁷⁸ K. Adenauer, *Przemówienie w Mönchengladbach* (12 X 1948), cyt. za: A. Poppinga, *Konrad Adenauer...*, op.cit., s. 67.

⁷⁹ K. Adenauer, *Erinnerungen*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1983, t. IV, s. 236.

⁸⁰ Idem, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 472.

⁸¹ Szerzej na temat Układu: U. Lappenküper, *Die deutsch-französischen-Beziehungen*, Oldenbourg, München 2001, t. 2: 1958–1963. *Von der „Erbfeindschaft“ zur „Entente élémentaire“*, s. 1775–1811.

⁸² Idem, *Erinnerungen...*, t. II, op.cit., s. 217; J. Skibiński, *Gospodarcza integracja Europy Zachodniej w Polityce RFN*, PWN, Warszawa 1980, s. 109.

cia ponadnarodowości. Liczne wypowiedzi pozwalają jednak zrekonstruować jego punkt widzenia⁸³. Przede wszystkim Adenauer był w tym zakresie mniej radykalny, a zarazem mniej dogmatyczny niż Jean Monnet, którego uznaje się twórcę samej koncepcji współpracy ponadnarodowej w powołanej Europie⁸⁴. Dla Monneta ponadnarodowość oznaczała sposób powołania, charakter i zasadę działania instytucji funkcjonującej w płaszczyźnie międzynarodowej. Powstanie takiej struktury polegało na dokonaniu na nią transferu fragmentu władzy, dotychczas posiadanej przez państwa. Transfer ten był nieodwołalny, stąd powoływana instytucja cieszyła się trwałością oraz niezależnością i swobodą w wykonywaniu przekazanej jej władzy. W ten sposób mogła skutecznie realizować poruczone jej zadania. Wreszcie gwarancją niezależności było obsadzenie takiego organu „funkcjonariuszami ponadnarodowymi”, tj. osobami niezależnymi od państw i nieponoszącymi wobec nich odpowiedzialności⁸⁵. Początkowo Adenauer w pełni podzielał ten pogląd⁸⁶. Z czasem jednak, szczególnie zaś po roku 1954, zrewidował swój punkt widzenia⁸⁷. Nadal podkreślał niezbędność dokonania transferu władzy na powoływaną strukturę międzynarodową. Za warunek konieczny nie uznawał jednak tworzenia organu w pełni niezależnego od państw. Odtąd bowiem ponadnarodowość wyczerpywała się dla Adenauera w zasadzie proceduralnej, czyli w trybie większościowego podejmowania decyzji na forum organizacji międzynarodowych, przy jednoczesnym odrzuceniu prawa weta. Stąd instytucją ponadnarodową był także organ współpracy międzyrządowej obejmujący ministrów narodowych, jeśli tylko procedował na zasadzie większościowej⁸⁸.

⁸³ Analiza tego zagadnienia dokonana została w pracy: A. Madeja, *Suverenność państwa w koncepcji integracyjnej Konrada Adenauera...*, op.cit., s. 231–234. Przywołujemy tu poczynione tam ustalenia.

⁸⁴ Szerzej: idem, *Koncepcja integracji wspólnotowej Jeana Monneta (lata 1950–1955)*, „Roczniki Humanistyczne KUL”, t. 60, z. 2/2013, s. 161–185.

⁸⁵ Na takim schemacie oparto pierwszą ze Wspólnot Europejskich, tj. Europejską Wspólnotę Węgla i Stali. Szerzej: A. Madeja, *Europejska Wspólnota Węgla i Stali a suwerenność państwa członkowskiego. Aspekt instytucjonalno-doktrynalny*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego”, t. 11, nr 4/2011, s. 319–348; idem, *Wpływ powołania Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali na zakres władzy państwa członkowskiego*, „Studia Iuridica Toruniensia”, t. 13/2013, s. 109–130.

⁸⁶ K. Adenauer, *Erinnerungen...*, t. I, op.cit., s. 233, 235, 499–500. Zaświadcza o tym sam Monnet. J. Monnet, *Memoires*, Fayard, Paris 1976, s. 446.

⁸⁷ K. Adenauer, *Reden...*, op.cit., s. 327–332; idem, *Erinnerungen...*, t. III, op.cit., s. 20.

⁸⁸ Bardzo podobny punkt widzenia reprezentowało dwóch innych z „ojców założycieli”, a mianowicie Robert Schuman i Paul-Henri Spaak. A. Madeja, *Suverenność państwa w koncepcji integracyjnej Roberta Schumana*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 66, nr 1/2014, s. 210–213; idem, *Koncepcja integracji wspólnotowej Paula-Henri’ego Spaaka*, „Przegląd Zachodni”, nr 4/2014, s. 11–12.

Ustanawianie trwałych struktur współpracy miało stanowić dowód jednoznacznego zerwania z nacjonalistyczną przeszłością niemiecką. W efekcie Niemcy mieli być wolni, ale kontrolowani przy pomocy *Westbindung*. Uznać można, że idea europejska stanowiła sposób realizacji niemieckich interesów, które wymagały poświęceń. W takim ujęciu europeizacja różnych dziedzin życia stała się „najbardziej elegancką metodą dla możliwie najmniej dyskryminującej kontroli gospodarczego i militarnego potencjału NRF”⁸⁹. Z drugiej strony polityka integracji stała się także potwierdzeniem fundamentalnego założenia o przyjęciu orientacji zachodniej⁹⁰. Niemiecka skłonność do ustępstw miała jednak swoje granice. Koronnym tego przykładem była postawa Adenauera dotycząca Saary, której status mógł być przesądzony wyłącznie przy udziale miejscowej ludności oraz rządu niemieckiego. Stało się to warunkiem podpisania przez NRF w 1951 r. Traktatu Paryskiego, powołującego pierwszą ze Wspólnot Europejskich. Podobnie Adenauer oponował wobec zgłoszonych później przez R. Schumana planów „europeizacji Saary”⁹¹. Jak widać, Adenauer przyjął ideę europejską na potrzeby wewnętrzne (dla wypełnienia ideologicznej próżni) oraz zewnętrzne, czyli dla odbudowy niemieckiej wiarygodności. Jest zatem w pełni uzasadnione stwierdzić, że idea jedności stanowiła środek przewyciężenia przeszłości. Tym samym teza o pełnym prymacie „idei nad materią” nie daje się utrzymać⁹².

Zakończenie

Przedstawione wyżej okoliczności i przesłanki nie pozostawiają wątpliwości co do realistycznego postrzegania przez Konrada Adenauera sytuacji powojennej Europy i pokonanych Niemiec. Jego wizja świata oraz dokonywane przezeń interpretacje i snute przewidywania mogą wydawać się nieco schematyczne czy uproszczone⁹³. Mimo to (a może właśnie dlatego) wyobrażenia Adenauera były trafne pod tym względem, że odzwierciedlały powojenne *status quo*, w szczególności iście „manichejski” podział świata. A z pewnością w pełni oddawały stan ducha i lęki jego ziomków,

⁸⁹ H.-P. Schwarz, *Das außenpolitische Konzept...*, op.cit., s. 103.

⁹⁰ S. Sulowski, *Polityka europejska RFN*, Elipsa, Warszawa 2004, s. 28.

⁹¹ Postawę Adenauera w kwestii powojennego problemu Saary i tzw. małego zjednoczenia szczegółowo opisuje: H. Elzer, *Konrad Adenauer, Jakob Kaiser und die «kleine Wiedervereinigung»*, Röhrig, St. Ingbert 2008, s. 157–174.

⁹² E. Mahant, *Birthmarks of Europe. The Origins of the European Community Reconsidered*, Ashgate, Aldershot 2004, s. 53–54.

⁹³ W. von Sternburg, *Adenauer: Eine deutsche Legende*, Aufbau Taschenbuch, Berlin 2001, s. 56.

szukających dla siebie miejsca w nowej rzeczywistości⁹⁴. Jednocześnie Adenauer instynktownie odczytywał nadzieje i fobie narodów Zachodu. W rezultacie obrane przezeń cele, jak i środki ich realizacji cechowały się pełną adekwatnością względem zastanej rzeczywistości⁹⁵. Ponadto trudno nie dostrzec i nie docenić w tym kontekście politycznego kunsztu, z jakim pierwszy kanclerz prowadził politykę nowo odbudowanego państwa. W szczególności chodzi tu o przyjęcie i skuteczne wykorzystanie ideologii europejskiej jako instrumentu praktycznej polityki.

Ale jednocześnie brak jest dowodów na to, iż kanclerz nie był szczerym zwolennikiem jedności Europy⁹⁶. Przypadek Adenauera stanowić więc może ciekawe studium powiązania idealizmu (sfera powinności) z realizmem politycznym (sfera interesów). Odruchowo wskazać by można, że realizm odnosił się do płaszczyzny konkretnych działań, które służyły realizacji żywionych wartości. Wydaje się to jednak interpretacją zbyt schematyczną. Być może kluczem do zrozumienia powyższego jest wyjście poza prosty układ alternatywy rozłącznej idealizm polityczny – realizm polityczny⁹⁷. Wszak idealizm nie oznacza naiwności czy braku kontaktu z rzeczywistością. To orientacja, która zasadza się na przyjęciu istnienia obiektywnego zespołu wartości, którym ustępować muszą wszystkie poglądy i interesy. Działania polityczne służyć zaś mają realizacji i ochronie owych wartości, by w ten sposób zbliżyć naszą rzeczywistość do właściwego modelu. Widać tu wyraźnie prymat wartości nad faktem. Ale zarazem idealizm interesów i potrzeb nie odrzuca. A poza tym ma także swoje odcienie, co odnosi się do akceptowanych form realizacji wspomnianych wartości i możliwych działań podejmowanych w imię przekształcania świata. Przybierać więc może on wymiar wręcz pasywny (utopizm),

⁹⁴ Ciekawą analizę społeczeństwa niemieckiego tego okresu zawiera praca: *West Germany under Construction: Politics, Society, and Culture in the Adenauer Era*, red. R.G. Moeller, University of Michigan Press, Ann Arbor 1997.

⁹⁵ Zauważyć należy, że ustąpienie Adenauera z funkcji kanclerza w 1963 r. wyjaśnia się właśnie sztywnością kursu jego polityki. Opinia publiczna oraz członkowie CDU oczekiwali zmian ze względu na ewolucję sytuacji w latach 60. XX w. Konsekwencją zaś była zmiana na stanowisku kanclerza – został nim Ludwig Erhard. Powyższe potwierdzałoby tezę o wpisaniu się wyobrażeń Adenauera w epokę okresu powojennego, a zarazem jego schematyczność i dogmatyzm. P. t Hart, *How Adenauer Lost Power: Understanding Leadership Rivalry and Succession Conflict in Political Parties*, „German Politics”, t. 6, nr 2/2007, s. 273–291; B. Ruhm von Oppen, *The End of the Adenauer Era*, „The World Today”, t. 19, nr 8/1963, s. 343–352.

⁹⁶ Jednym z zarzutów stawianych Erhardowi przez Adenauera była „nacionalizacja” niemieckiej polityki zagranicznej po 1963 r. Szerzej: D. Koerfer, *Kampf ums Kanzleramt: Erhard und Adenauer*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1987.

⁹⁷ R. Altshuler, *Political Realism and Political Idealism: The Difference that Evil Makes*, „Political Reason”, t. 1, nr 2/2009, s. 73–87.

umiarkowany (reformizm, ewolucjonizm) albo skrajny (radyzalizm, fundamentalizm). Tym samym radykalizacji idealizmu towarzyszy poszerzenie arsenału dopuszczalnych środków działania.

Adenauera ulokować należałoby w pół drogi między skrajnościami⁹⁸. Reorientacja na Zachód byłaby wówczas prostą i konieczną konsekwencją żywionych wartości (chrześcijański tradycjonalizm), jak i interesów (zagrożenie ulokowane na Wschodzie). Proces integracji europejskiej byłby zaś formułą realizacji obu powyższych elementów. Widać więc, że idealizm w takim wydaniu spleta się z niemałą dozą realizmu. Można więc mówić o swoistym realistycznym idealizmie czy o realizmie w służbie wartości (nie zaś tylko interesów). Z kolei T. Pedersen widzi tu raczej realizm, zweryfikowany pewną dozą idealizmu, co określa mianem *ideational realism*⁹⁹. Natomiast K. Gotto postrzega Adenauera jako realistę, posiadającego jednak wizję, realizacji której był oddany¹⁰⁰.

Wydaje się, że definitywne rozstrzygnięcie tej kwestii nie jest możliwe, o czym decyduje ściśle splecenie wątków idealizmu i realizmu w poglądach, postawie i działaniach Adenauera. W efekcie mamy do czynienia z wypełnianiem przesłanek różnych kwalifikacji. A ostateczne rozstrzygnięcie nie obywa się bez subiektywnej oceny, dokonywanej przez każdego z interpretatorów. Może więc Adenauer był idealistą na tyle, na ile pozwalały na to warunki, czyli na tyle, na ile założenia idealistyczne mogły podlegać skutecznej realizacji w danym czasie i miejscu? Albo był idealistą na tyle, na ile realna polityka na to pozwalała: kanclerz nie chciał dopuścić, by idealizm stał się przyczyną jego upadku jako polityka. Słowem: wartości tak dużo, ile tylko możliwe, realizmu zaś tyle, ile to konieczne. A o proporcji między tymi dwoma segmentami decydowało już *status quo*: zarówno powojenna sytuacja Niemiec, jak i natura polityki jako sfery aktywności ludzkiej.

Niezależnie od powyższej kwalifikacji wyobrażenia i przewidywania Adenauera stały się podstawą podjęcia wielu decyzji w kwestiach kluczowych tak dla przyszłości Niemiec, jak i Europy¹⁰¹. A jak pokazała historia,

⁹⁸ Taka postawa właściwa była wszystkim „ojcom założycielom” Wspólnot Europejskich. Ale przypadek Adenauera jest najbardziej wyrazisty. W konsekwencji zdołał on utrzymać się u władzy najdłużej spośród nich.

⁹⁹ T. Pedersen, *Germany, France, and the Integration of Europe. A Realist Interpretation*, Pinter, London–New York 1998, s. 1–3, 16–17.

¹⁰⁰ K. Gotto, *Der Realist als Visionär. Die Wiedervereinigungspolitik Konrad Adenauer*, „Die Politische Meinung”, nr 249/1990, s. 6–7.

¹⁰¹ W rezultacie, pomimo wcześniejszej krytyki, po swej śmierci w 1967 r. Adenauer stał się symbolem odwagi i niezłomności. G.R. Boynton, G. Loewenberg, *The Evolution of Public Perceptions of Adenauer as a Historic Leader*, „Social Science History”, t. I, nr 1/1976, s. 79–100; P.H. Merkl, *The Legitimizing Role of the Leader Konrad Adenauer*,

były to decyzje, które zarówno dla Niemców (odzyskanie podmiotowości i stopniowy rozwój w kierunku regionalnego mocarstwa), jak i dla całego Zachodu (brak kolejnego konfliktu wywołanego przez Niemców, którzy ponadto stali się oddanym i lojalnym sojusznikiem) przyniosły *per saldo* korzystne rezultaty. Może więc Adenauer zasługuje na miano Heglowskiego „bohatera historii”, który instynktownie wyczuwał i skutecznie realizował to, co wynikało z procesu samorozwoju „ducha dziejów”? Bez wchodzenia w spór co do zasadności Heglowskiej metafizyki i historiozofii, uznać wypada, że kanclerz spełnia określone przez Hegla kryteria. A na pewno w pełni zasługuje na miano skutecznego polityka, który nie bał się podejmować trudnych decyzji i brać odpowiedzialności za losy swego narodu. Co w żadnym wypadku nie powinno prowadzić nas do nawiązanych wniosków o jego kryształowym charakterze.

Bibliografia

- Adenauer. Briefe 1945–1947*, red. H.-P. Mensing, Siedler, Berlin 1983.
Adenauer. Briefe 1949–1951, red. H.-P. Mensing, Siedler, Berlin 1985.
Adenauer. Briefe 1955–1957, red. H.-P. Mensing, Siedler, Berlin 1998.
Adenauer. Teegespräche 1950–1954, red. H.J. Küsters, Siedler, Berlin 1984.
Adenauer. Teegespräche 1955–1958, red. H.J. Küsters, Siedler, Berlin 1986.
Adenauer K., *Bündnis zwischen Frankreich und Deutschland*, „Kieler Nachrichten“, 21.09.1946.
Adenauer K., *Erinnerungen*, t. I, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1965.
Adenauer K., *Erinnerungen*, t. II, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1966.
Adenauer K., *Erinnerungen*, t. III, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1967.
Adenauer K., *Erinnerungen*, t. IV, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1983.
Adenauer K., *German Reunification and the Future of Europe*, „International Law Journal“, t. 9, nr 3/1954.
Adenauer K., *Reden 1917–1967. Eine Auswahl*, opr. H.-P. Schwarz, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1975.
Adenauer-Studien III: Untersuchungen und Dokumente zur Ostpolitik und Biographie, red. R. Morsey, K. Reppen, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1974.

1949–1976, „Historical Social Research”, nr 21/1982, s. 12–26; A.W. Walczak, *Elementy mitotwórcze w biografistyce „Roku Adenauerowskiego” 1976*, „Przegląd Zachodni”, nr 2/1976, s. 268–303. Głosy krytyczne, odnoszące się zwłaszcza do przedkładania przez kanclerza celu samodzielności Niemiec nad zjednoczenie, pojawiły się w latach 90. XX w. Ch. Klessmann, *Adenauer nie na cokole*, w: idem, *Sporne problemy współczesnej historii Niemiec*, Wyd. Poznańskie, Poznań 1999, s. 187–198.

- Adenauer und die deutsche Frage*, red. J. Foschepoth, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1988.
- Altshuler R., *Political Realism and Political Idealism: The Difference that Evil Makes*, „Political Reason”, t. 1, nr 2/2009.
- Anghie A., *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Beyer H., *Robert Schuman. L'Europe par la reconciliation franco-allemande*, Centre de recherches européennes, Lausanne 1986.
- Blatt H., *Die Oder-Neiße-Grenze in den politischen Konzeptionen Konrad Adenauers 1949–1963*, w: *Związki polsko-niemieckie w kulturze i polityce*, red. W. Kaizer, UW, Warszawa 1993.
- Bokajło W., *Koncepcja Europy Konrada Adenauera i jej realizacja w praktyce politycznej w latach 1945–1954*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995.
- Boynton G.R., Loewenberg G., *The Evolution of Public Perceptions of Adenauer as a Historic Leader*, „Social Science History”, t. I, nr 1/1976, s. 79–100.
- Bucerius G., *Adenauer, Preussen und der Kreml*, „Die Welt”, 28.03.1986.
„Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung”, 26.09.1956, nr 181.
- Deutsche Parlamentsdebatten, 1949–1970*, t. III, Fischer Verlag, Frankfurt 1971.
- Die Demokratie ist für uns eine Weltanschauung, Reden und Gespräche 1946–1967*, red. F. von Becker, Böhlau, Köln 1998.
- „Die Welt”, 30.09.1946.
„Die Zeit”, 3.11.1949.
- Dutkiewicz J., „Karta europejska“ w politycznej grze Adenauera, „Przegląd Stosunków Międzynarodowych”, nr 3–4/1974.
- Dülffer J., „No more Potsdam!” *Konrad Adenauer's Nightmare and the Basis of his International Orientation*, „German Politics and Society”, t. 25, nr 2/2007.
- Dylawski E., *Polityka wschodnia CDU/CSU (1945–1969)*, MON, Warszawa 1969.
- Elzer H., *Konrad Adenauer, Jakob Kaiser und die «kleine Wiedervereinigung»*, Röhrig, St. Ingbert 2008.
- Foschepoth J., *Westintegration statt Wiedervereinigung: Adenauers Deutschlandpolitik 1949–1955*, w: *Adenauer und die deutsche Frage*, red. J. Foschepoth, Göttingen 1988.
- Gotto K., *Der Realist als Visionär. Die Wiedervereinigungspolitik Konrad Adenauer*, „Die Politische Meinung”, nr 249/1990.

- Grabbe H.J., *Konrad Adenauer, John Foster Dulles, and West German-American Relations*, w: *John Foster Dulles and the Diplomacy of the Cold War*, red. R. Immerman, Princeton University Press, Princeton 1990.
- Hacke Ch., *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, Ullsten, Berlin 1997.
- ‘t Hart P., *How Adenauer Lost Power: Understanding Leadership Rivalry and Succession Conflict in Political Parties*, „German Politics”, t. 6, nr 2/2007, s. 273–291.
- von Herwarth H., *Od Adenauera do Brandt. Wspomnienia*, Bellona-Rytm, Warszawa 1995.
- Karta Narodów Zjednoczonych, Dz.U. z 1947 r. nr 23, poz. 90.
- Klein R.A., *Sovereign Equality Among States: The History of an Idea*, University of Toronto Press, Toronto 1974.
- Kellen K., *Adenauer at 90*, „Foreign Affairs”, t. 44, nr 2/1965.
- Klessmann Ch., *Adenauer nie na cokole*, w: idem, *Sporne problemy współczesnej historii Niemiec*, Wyd. Poznańskie, Poznań 1999.
- Koerfer D., *Kampf ums Kanzleramt: Erhard und Adenauer*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1987.
- Konrad Adenauer und die CDU der britischen Besatzungszone 1946–1949*, red. H. Pütz, Eichholz-Verlag, Bonn 1975.
- Korzycki W., *Zjednoczenie Niemiec w polityce Adenauera*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 4/1987.
- Kozub-Ciembroniewicz W., *Konrad Adenauer. Personalizm i tradycjonalizm*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000.
- „Kölnisches Kurier”, 13.07.1945.
- Küstlers H.-J., *Konrad Adenauer – polityka integracyjna i antykomunizm*, w: *Konrad Adenauer. Europa chrześcijańska*, red. A. Podgórski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1995.
- Küstlers H.-J., *West Germany’s Foreign Policy in Western Europe 1949–1958: The Art. of the Possible*, w: *Western Europe and Germany. The Beginning of European Integration 1945–1960*, red. C. Wurm, Berg Publishers, Oxford 1995.
- Kwiecień R., *Suwerenność państwa. Rekonstrukcja i znaczenie idei w prawie międzynarodowym*, Zakamycze, Kraków 2004.
- Lappenküper U., *Die deutsch-französischen-Beziehungen*, Oldenbourg, München 2001, t. 2: 1958–1963. *Von der „Erbfeindschaft“ zur „Entente élémentaire“*.
- Larres K., *Eisenhower, Dulles und Adenauer: Bündnis des Vertrauens oder Allianz des Misstrauens? (1953–1961)*, w: *Deutschland und die USA im. 20. Jahrhundert. Geschichte der politische Beziehungen*, red. K. Larres, T. Oppelland, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1997.

- „Life”, 10.05.1954.
- Loth W., *German Conceptions of Europe during the Escalation of East-West Conflict, 1945–1949*, w: *Power in Europe? Great Britain, France, Italy, and Germany in a Post-war World 1945–1950*, red. J. Becker, F. Knipping, De Gruyter, Berlin–New York 1986.
- Madeja A., *Europejska Wspólnota Węgla i Stali a suwerenność państwa członkowskiego. Aspekt instytucjonalno-doktrynalny*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego”, t. 11, nr 4/2011.
- Madeja A., *Koncepcja integracji wspólnotowej Jeana Monneta (lata 1950–1955)*, „Roczniki Humanistyczne KUL”, t. 60, z. 2/2013.
- Madeja A., *Koncepcja integracji wspólnotowej Paula-Henri’ego Spaaka*, „Przegląd Zachodni”, nr 4/2014.
- Madeja A., *Suwerenność państwa w koncepcji integracyjnej Konrada Adenauera*, „Przegląd Sejmowy”, nr 4/2014.
- Madeja A., *Suwerenność państwa w koncepcji integracyjnej Roberta Schumana*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 66, nr 1/2014.
- Madeja A., *Wpływ powołania Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali na zakres władzy państwa członkowskiego*, „Studia Iuridica Toruniensia”, t. 13/2013.
- Madeja A., *Założenia prawno-naturalne jako determinanty poglądu „ojców założycieli” na suwerenność państwa*, w: *Nam hoc natura aequum est... Księga jubileuszowa ku czci Profesora Janusza Justyńskiego*, red. A. Madeja, TNOiK, Toruń 2012.
- Mahant E., *Birthmarks of Europe. The Origins of the European Community Reconsidered*, Ashgate, Aldershot 2004.
- Markiewicz W., *Spółeczeństwo i socjologia w Niemieckiej Republice Federalnej*, Wyd. Poznańskie, Poznań 1966.
- Mayer F.A., *Adenauer und Amerika*, w: *Adenauer und die USA*, red. K. Schwabe, Bouvier, Bonn 1994.
- McInnis E., *Adenauer’s Germany*, „International Law Journal”, t. 9, nr 1/1954.
- Merkel P.H., *Equilibrium, Structure of Interests and Leadership: Adenauer’s Survival as Chancellor*, „The American Political Science Review”, t. 56, nr 3/1962, s. 634–650.
- Merkel P.H., *The Legitimizing Role of the Leader Konrad Adenauer, 1949–1976*, „Historical Social Research”, nr 21/1982, s. 12–26.
- Miecznikowska J., *Chadecja niemiecka wobec integracji europejskiej w latach 1949–1998*, Elipsa, Warszawa 1997.
- Milward A.S., *The European Rescue of the Nation-State*, Routledge, London 2000.
- Monnet J., *Memoires*, Fayard, Paris 1976.

- Morsey R., *Der politische Aufstieg Konrad Adenauers 1945–1949*, w: *Adenauer-Studien I*, red. R. Morsey, K. Reppen, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1971.
- Ninčić D., *The Problem of Sovereignty in Charter and in the Practice of United Nations*, Nijhoff, Leyden 1970.
- Oberdorfer R., *John Foster Dulles und Konrad Adenauer*, w: *Konrad Adenauer und seine Zeit. Politik und Persönlichkeit des ersten Bundeskanzlers*, red. D. Blumenwitz, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1976.
- Osterheld H., Prittie T., Seydoux F., *Konrad Adenauer*, Bonn Aktuell, Bonn 1983.
- Overesch M., *Senior West German Politicians and their Perception of the German Situation in Europe 1945–1949*, w: *Power in Europe? Great Britain, France, Italy, and Germany in a Post-war World 1945–1950*, red. J. Becker, F. Knipping, De Gruyter, Berlin–New York 1986.
- Pastusiak L., *Wielkie mocarstwa wobec podziału i zjednoczenia Niemiec*, Śląsk, Katowice 1983.
- Pedersen T., *Germany, France, and the Integration of Europe. A Realist Interpretation*, Pinter, London–New York 1998.
- Poppinga A., *Konrad Adenauer a Europa O motywach jego polityki europejskiej*, w: *Konrad Adenauer. Europa chrześcijańska*, red. A. Podgórski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1995.
- Ruhm von Oppen B., *The End of the Adenauer Era*, „The World Today”, t. 19, nr 8/1963, s. 343–352.
- Schwabe K., *L'Allemagne, Adenauer et l'option de l'intégration à l'Ouest*, w: *Le Plan Schuman dans l'Histoire*, red. A. Wilkens, Bruyant, Bruxelles 2004.
- Schwarz H.-P., *Adenauer: Der Aufstieg*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1986.
- Schwarz H.-P., *Adenauer. Der Staatsmann*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1986.
- Schwarz H.-P., *Adenauers Wiedervereinigungspolitik, zwischen nationalen Wahlen und realpolitischen Zwang*, „Die Politische Meinung”, nr 11–12/1975.
- Schwarz H.-P., *Das außenpolitische Konzept Konrad Adenauers*, w: *Adenauer-Studien*, red. R. Morsey, R. Konrad, t. I, Mainz 1974.
- Schwarz H.-P., *Der Politik der Westbindung oder Staatsraison der Bundesrepublik*, „Zeitschrift für Politik”, nr 4/1975.
- Schwarz H.-P., *Vom Reich zur Bundesrepublik*, Luchterhand, Neuwied–Berlin 1966.
- Schwarz H.-P., Falkenburger P., *Erbfreundschaft. Adenauer und Frankreich*, Bouvier, Bonn–Berlin 1992.
- Shinoda H., *Re-examining Sovereignty: From Classical Theory to the Global Age*, Palgrave Macmillan, New York 2000.

- Skibiński J., *Gospodarcza integracja Europy Zachodniej w Polityce RFN*, PWN, Warszawa 1980.
- Skibiński J., *Krytyka państwowoprawnej podmiotowości „Niemiec” w latach 1945–1949*, w: *Status prawny Niemiec w latach 1945–1949*, red. J. Barcz, Tłumacz-Tekst, Warszawa 1986.
- von Sternburg W., *Adenauer: Eine deutsche Legende*, Aufbau Taschenbuch, Berlin 2001.
- Sulowski S., *Polityka europejska RFN*, Elipsa, Warszawa 2004.
- Sufek J., *Geneza RFN*, Instytut Zachodni, Poznań 1977.
- von Uexküll G., *Adenauer*, tł. A. Marcinek, Median, Lublin 1995.
- Walczak A.W., *Elementy mitotwórcze w biografistyce „Roku Adenauerowskiego” 1976*, „Przegląd Zachodni”, nr 2/1976.
- West Germany under Construction: Politics, Society, and Culture in the Adenauer Era*, red. R.G. Moeller, University of Michigan Press, Ann Arbor 1997.
- Weymar P., *Konrad Adenauer*, Kindler, München 1955.

Słowa kluczowe: Konrad Adenauer, Republika Federalna Niemiec, powojenna niemiecka polityka zagraniczna, integracja europejska, zimna wojna w Europie, realizm polityczny

Key words: Konrad Adenauer, Federal Republic of Germany, Post-war German Foreign Policy, European Integration, Cold War in Europe, Political Realism

Abstract

Premises of Konrad Adenauer's Post-war European Policy. A Political-Realist Perspective

Chancellor Konrad Adenauer's engagement in the post-war process of setting-up of international cooperation in Europe is doubtless. Yet, it is not clear, what was the main factor which made the chancellor take the European path. The paper comprises an analysis of terms, which decided the political course of Adenauer's Germany. What should be reckoned among them is: critical situation of Europe, factual elimination of German statehood, exceptional position of extra-European powers (USA as an ally and USSR as the main threat) and Franco-German relations, which required a complete redefinition. The main thesis reads that European orientation perfectly served the purposes of German interests in the post-

war epoch, while the chancellor was fully aware of that. In the conclusion the author tends to answer a question, if it is possible to trace some aspects of idealism in Adenauer's views and actions, despite his incontestable political realism.